

Het belang en toegankelijkheid van grijze literatuur

Rapporten, dissertaties, discussielijsten en andere minder goed toegankelijke documenten blijken van toenemende betekenis voor wetenschappelijk en technisch onderzoek. Om de bibliografische ontsluiting en levering van deze 'grijze literatuur' in Europa te verbeteren is de databank SIGLE opgezet. Wat is de rol van het Internet in het grijze circuit?

Er is een toenemende belangstelling te constateren voor grijze literatuur. Dit is onder meer te zien aan het aantal conferenties over dit onderwerp dat de laatste jaren heeft plaatsgevonden. In 1993 werd op initiatief van Greynet aangevangen met een serie internationale conferenties (Amsterdam 1993; Washington 1995). De derde zal plaatsvinden te Luxemburg in het najaar van 1997. In 1996 werd in Amsterdam een symposium (NLGL'96) gehouden waar producenten, intermediairs en gebruikers van deze informatievorm aan het woord kwamen.

Grijs tussen wit en zwart

Met grijze literatuur worden publicaties aangeduid die niet beschikbaar zijn via de normale kanalen van de boekverkoop. Voorbeelden zijn rapporten en dissertaties maar ook elektronische discussielijsten. De grijstint van een document wordt bepaald door twee factoren: de bibliografische toegankelijkheid en de bestelmogelijkheid. Witte documenten van internationaal belang worden veelal goed beschreven in vakgerichte databases en current contentsbestanden. Het betreft voornamelijk tijdschriftliteratuur. Levering van de documenten via de eigen bibliotheek of (inter)nationale document-

Dr. R.H.A. Wessels is directeur van Bureau Jupiter, samenwerking zwaartepuntbibliotheken, in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, en directeur van de European Association for Grey Literature Exploitation (EAGLE).

leverantiesystemen geven steeds minder problemen. Boeken worden via uitgeverscatalogi uitgebreid aangekondigd en zijn goed verkrijgbaar. Zwarte (vertrouwelijke) documenten worden gewoonlijk niet aangekondigd en zijn voor buitenstaanders niet verkrijgbaar. De grijsheid van een document neemt toe indien het niet beschreven is in systemen die de onderzoeker gewoonlijk raadpleegt of indien een bekend document niet geleverd kan worden door de uitgevende instantie of door een gespecialiseerde documentleverancier. Opname van documenten in bijvoorbeeld de Europese database voor grijze literatuur SIGLE met de bijbehorende leveringgarantie maakt grijze documenten wit, indien onderzoekers SIGLE regelmatig raadplegen.

Het belang van grijze literatuur

De ervaring leert dat onderzoekers in het algemeen vaker bibliografieën van tijdschriften raadplegen dan grijze-literatuurbestanden. De frequentie hangt natuurlijk af van de rol die grijze literatuur in een bepaald vakgebied speelt in verhouding tot bijvoorbeeld tijdschriftartikelen. Deze rol is in het algemeen groter dan wordt beseft. In de proceedings van GL'93 en GL'95¹ wordt voor de volgende vakgebieden een aanzienlijk aandeel van het grijze circuit beschreven: landbouw: 50 procent; researchprojecten sociologie: 75 procent; Energy DataBase: 27 procent; documentproductie ontwikkelingslanden: 60 procent. Er wordt kennelijk veel grijs gepubliceerd. In een eerder artikel werd reeds gewezen op de redenen die auteurs en instellingen hebben om grijs te publiceren.² Er is veel grijze literatuur. Door de geringe kosten en de technische mogelijkheden zal de hoeveelheid grijze literatuur verder stijgen.³

Voor de onderzoeker is het voorts van belang te weten wat de kwaliteit van grijze literatuur is en of het unieke informatie betreft. Vaak wordt verondersteld dat grijze literatuur van hoog niveau binnen enige tijd 'echt' zal worden gepubliceerd als tijdschriftartikel. Om na te gaan of dit inderdaad het geval is, is op twee vakgebieden onderzocht of langgeleden gepubliceerde grijze literatuur later als tijdschriftartikel is terug te vinden. Er

werden twee steekproeven genomen van elk vijftig grijze documenten in de database SIGLE. Een steekproef betrof de theoretische fysica (jaar van uitgave 1990); de andere de ingenieurswetenschappen (jaar van uitgave 1985). Van deze documenten werd in respectievelijk de databases Inspec en Compendex nagegaan of de betreffende auteur over hetzelfde onderwerp een tijdschriftartikel had gepubliceerd. Van de grijze documenten op het gebied van de theoretische fysica gaf 37 procent overeenkomstige artikelen te zien in Inspec. Het waren op enkele uitzonderingen na proefschriften. Gezien de overeenkomstige andere artikelen van de auteurs zijn het voornamelijk proefschriften die uit artikelen bestaan. Op het gebied van de civiele techniek werd geen enkel overeenkomstig tijdschriftartikel gevonden. Hoewel het om steekproeven gaat op slechts twee vakgebieden, kan worden vermoed dat ook op andere vakgebieden slechts een klein deel van de grijze publicaties zal worden gevolgd door een tijdschriftartikel. Dat ligt ook voor de hand. De betrokken onderzoeker zal inmiddels druk bezig zijn aan een ander onderzoek. De auteurs zijn vaak in dienst van instellingen die het van belang achten dat de informatie zo snel, goedkoop en gericht mogelijk wordt verspreid onder instellingen en personen die belang zouden kunnen stellen in de onderzoeksresultaten. Op deze wijze vermijden zij het tijdverlies en andere problemen die inherent zijn aan publicatie in een tijdschrift. Bij beschouwingen over de kwaliteit van grijze literatuur wordt nogal eens vergeten dat instellingen van naam een reputatie hebben op te houden. Zij kunnen zich de uitgave van rapporten van lage kwaliteit niet permitteren. De interne controle van de publicaties zal daarom een vergelijkbaar effect hebben als 'peer review' bij tijdschriftliteratuur. De belangstelling van de uitgevers voor de heruitgave van grijze literatuur is

gering. Na de eerste uitgave van een onderzoeksinstelling is er niet veel geld meer mee te verdienen.

Het beeld dat zich opdringt is het volgende. De hoeveelheid grijze literatuur ten opzichte van de hoeveelheid witte literatuur verschilt van vakgebied tot vakgebied. Afhankelijk van het vakgebied zal een klein deel van de grijze literatuur een bredere verspreiding krijgen als tijdschriftartikel. Er blijft echter een grote hoeveelheid grijze literatuur over van goede kwaliteit die alleen toegankelijk is via databases zoals SIGLE.

Bij het bepalen van het belang van grijze literatuur dient ook aandacht besteed te worden aan de plaats die bij de wetenschappelijke en technische communicatie wordt ingenomen. Hoe verhoudt het grijze circuit zich ten opzichte van andere communicatievormen? In de tabel is getracht gangbare vormen van grijze literatuur in te schalen ten opzichte van die andere vormen.

EAGLE en SIGLE

In 1978 organiseerde de Europese Commissie een conferentie over grijze literatuur in York. Deelnemers aan deze conferentie waren bibliotheken en documentatiecentra uit de Europese gemeenschap die betrokken zijn bij het verzamelen, beschrijven en leveren van grijze literatuur. Door hun directe contacten met vele producenten van grijze literatuur bevinden deze instellingen zich in een ideale positie om de documenten te traceren en te verwerven. In 1980 werd met de bouw van de database SIGLE (System for Information on Grey Literature in Europe) begonnen door instellingen uit zeven EU-landen. In 1985 werd de vereniging EAGLE (European Association for Grey Literature Exploitation) opgericht om SIGLE te beheren. In 1992 werd besloten SIGLE uit te breiden over heel Europa. Momenteel dekt

Tabel. Typen onderzoek en communicatievormen

<i>werkingsgebied</i>	<i>conventioneel</i>	<i>grijs</i>
grensverleggend onderzoek	persoonlijk contact conferentieverlagen	discussielijsten op het Internet grijze proceedings originele proefschriften rapporten
research	tijdschriftartikelen	preprints proefschriften met artikelen
review / opleiding	boek	brochures

In de eerste kolom is onderzoek gerangschikt met een van boven naar beneden afnemende oorspronkelijkheid. In de tweede kolom is de hierbij behorende conventionele communicatievorm weergegeven. Bij grensverleggend onderzoek haalt de onderzoeker de meeste informatie uit het contact met vakgenoten. Review en opleiding geven aanleiding tot het publiceren van boeken. In de derde kolom zijn de meest gebruikelijke vormen van grijze documenten in het schema ingepast. Grijze literatuur bestaat, als deze inpassing juist is, voor een belangrijk deel uit de verslaglegging van hoogwaardig onderzoek. Dit onderstreept het belang van deze publicatievorm.

SIGLE dertien landen, terwijl er uit drie landen een aanvraag voor het lidmaatschap ligt.⁴

Medio 1995 bevat SIGLE 415.000 beschrijvingen van grijze documenten. De jaarlijkse toename is ongeveer 46.000. SIGLE omvat in principe informatie op alle wetenschapsgebieden. SIGLE geeft aan hoe men de documenten kan verwerven. Zowel bij gedrukte als elektronische documenten is gegarandeerde levering door een van de SIGLE-centra een voorwaarde voor opname in de database. SIGLE is on line toegankelijk via de hosts Blaise, STN-International en Sunist. Silver-Platter levert een cd-rom die ook via het Internet en de ERL-technologie af te zoeken is bij het GRUNO, een samenwerkingsproject van de RU Groningen en Nedbook. De kracht van SIGLE is het gebruik van bestaande faciliteiten. De ingevoerde literatuur wordt reeds verzameld en beschreven in het kader van andere taken van de deelnemende nationale centra. De situatie in Nederland is hiervan een goed voorbeeld. In het kader van de productie van de B-lijst van de Bibliografie van Nederlandse Publicaties wordt grijze literatuur beschreven door de Koninklijke Bibliotheek. Ook andere Jupiter-bibliotheken en Swidoc verzamelen, beschrijven en leveren grijze literatuur in het kader van hun aanvullende landelijke taken. De invoer vanuit Nederland in SIGLE bestaat uit de genoemde beschrijvingen gemaakt door de KB, geselecteerd en aangevuld met onderwerpsgegevens door de overige deelnemers. Zo werden jaarlijks circa 3.000 beschrijvingen aan SIGLE geleverd. Door een recente afspraak tussen de Jupiter-bibliotheken wordt de taak van de KB bij de aanmaak van SIGLE-beschrijvingen met aanvang van 1997 uitgebreid. Als resultaat kan het aantal jaarlijks aangeleverde beschrijvingen wellicht worden verdubbeld tot 6.000.

Deze maatregel past uitstekend in het beleid van EAGLE om tot een grotere dekking van het aanbod van Europese grijze literatuur te komen. De komende jaren wil men de jaarlijkse invoer van 46.000 op ten minste 75.000 beschrijvingen brengen. In het licht van de hoge kosten van het verzamelen van grijze documenten en het maken van beschrijvingen inclusief onderwerpsontsluiting is dit een grote investering. Gezien het belang voor de gebruiker lijkt deze investering echter gewettigd. Ook voor gespecialiseerde databases blijkt een goede dekking van grijze literatuur een probleem te zijn. Een voorbeeld hiervan is een recent onderzoek naar de dekking van de INIS-database (International Nuclear Information System), dat verricht werd in het kader van samenwerking tussen EAGLE en IAEA (International Atomic Energy Agency). Een steekproef van tweehonderd beschrijvingen in SIGLE over kerncentrales werd vergeleken met INIS. Van deze documenten bleek 24 procent niet in INIS aanwezig te zijn.

Elektronische grijze documenten

Een belangrijke verbetering van de toegankelijkheid van grijze literatuur kan ontstaan doordat steeds meer uitgevers van grijze literatuur deze ook via www aanbieden. Bij menigeen heeft de opvatting postgevat dat door het gebruik van de juiste web-browsers de onderzoeker geen behoefte meer zal hebben aan uniform opgebouwde databases. De over-informatie, die nu al bestaat, wettigt naar de mening van anderen het voortbestaan van databases met uniforme onderwerpsontsluiting en kwaliteitsgarantie. Door het aanbieden van dezelfde grijze literatuur via meerdere kanalen wordt bovendien de toegankelijkheid en daardoor het gebruik bevorderd. Bij het gebruik van www dient de gebruiker voorts rekening te houden met de vaak onbekende betrouwbaarheid van de bronnen en plotseling veranderde of verdwenen gegevens. Zo bleek het bijhouden van elektronische bronnen op gebieden zoals de techniek en de alfa-wetenschappen zo arbeidsintensief dat nationale instellingen in Nederland ervan afzagen dit zelf te doen.⁵

Conclusie

Producenten

Er wordt in toenemende mate grijs gepubliceerd door voornamelijk onderzoeksinstellingen. Deze documenten zijn steeds vaker voor kortere of langere tijd via het Internet afzoekbaar. Onderzoekers van bedrijven produceren naast witte literatuur meestal interne rapporten die vertrouwelijk zijn. Indien het gesubsidieerd onderzoek betreft, volgt meestal een grijze publicatie. Grijze literatuur speelt in veel vakgebieden een belangrijke rol. Slechts een klein deel wordt ook uitgegeven in het 'witte' circuit.

Uitgevers

Uitgevers publiceren incidenteel uitgaven van onderzoeksinstellingen. Het betreft dan meestal uitgaven met grotere oplagen. Deze publicaties worden op deze wijze beter aangekondigd dan andere door de betreffende instelling uitgegeven publicaties. Uitgevers zullen minder geïnteresseerd zijn in de uitgave van publicaties waarvoor een kleine markt wordt verwacht.

Intermediairs

Bibliotheken en database producenten zullen in het belang van hun gebruikers grijze literatuur opnemen in hun producten. Zij zullen daarbij selectiecriteria aanleggen, ook in verband met de hoge kosten. De toegan-

In de journalistiek zijn alle bronnen grauw

Grijze literatuur, voor de informatie professional een begrip, is voor velen een onderwerp waar ze wel eens iets over gehoord hebben. Een reactie vanuit de journalistieke wereld.

U moet het me maar vergeven, maar tot ongeveer twee jaar geleden had ik als journalist, werkend bij een groot landelijk dagblad, *de Volkskrant* zelfs, nog nooit van de term 'grijze literatuur' gehoord. Er dwarrelden weliswaar foldertjes voor congressen op mijn bureau, er volgden telefoontjes van een instelling die GreyNet heette, er verschenen artikelen, maar kennelijk was de terminologie zo vanzelfsprekend, dat niemand de moeite nam om nog uiteen te zetten wat dat eigenlijk was: grijze literatuur.

Mijn verwarring laat zich achteraf gezien gemakkelijk verklaren. Zoals een goudvis zich niet snel zal realiseren hoe nat water eigenlijk is, zo moeilijk is het voor een journalist te bevatten wat grijze literatuur is. Dagelijks is hij er zó in ondergedompeld, dat het vooral vreemd aanvoelt als hij eens wat anders in handen krijgt. Witte literatuur is voor een doorsnee krantenjournalist een beetje wat het droge is voor een vis. In een encyclopedie staat immers alleen heel oud nieuws.

Het begrip grijze literatuur, voor alle duidelijkheid, is een begrip uit de wereld van de bibliothecarissen en van documentaristen. Zoals Vladimir Nabokov uren kon uitwijden over vlin-

ders en hun variaties, hun kleuren en hun dans, zo kunnen zij eindeloos ingaan op de finesses van de database, van cross referencing, van systeemconversies, bindvarianten en klimaatbeheersing. En dus ook over zwarte en witte literatuur en alles wat daartussen zit.

Een journalist is wat dat betreft meer een stadsjongen: Je hebt sissies en drijsissies, en dat was het dan wel zo'n beetje. Hij onderscheidt slechts twee soorten bronnen: exclusieve bronnen en niet-exclusieve bronnen. Die bronnen kunnen op papier staan, maar dat is lang niet altijd zo. In veel gevallen is de bron voor nieuws een persoon, een incident of een instantie. Geschreven of gedrukte bronnen zijn veelal slechts de aanleiding voor actie of van secundair belang, bruikbaar ter staving, om getallen in na te slaan, omdat die nu eenmaal nu en dan ook in de Krant moeten. Het spreekt, in elk geval in mijn vak, vanzelf dat de exclusieve bronnen het interessantst zijn. Het mooiste nieuws is nieuws dat je als enige hebt, zo gaat dat nu eenmaal.

Het zal u misschien verbazen, maar op de redactie van een grote krant zijn er maar een paar witte bronnen voor algemeen gebruik aanwezig. Dat

is het telefoonboek van Nederland, uitgegeven door PTT Telecom. Dat is de Pyttersen's Almanak, het officiële adresboek van alles wat er toe doet in het land. De atlas, om nog even zeker te weten waar Hoogeveen precies ligt. Een encyclopedie. En een woordenboek naar keuze, geflankeerd door het Groene Boekje. Een telefoon erbij, een fax en een telex en de doorsnee dagbladjournalist kan zo aan de slag. Het resultaat leest u dagelijks, bij ons of elders.

Maar wat er in het telefoonboek staat, of in de Pyttersen of de atlas is van zichzelf nooit nieuws. Dat moet elders worden gehaald. Om te weten waar, raadpleegt de journalist dagelijks een stortvloed aan exclusieve en niet-exclusieve informatiebronnen. Dat zijn persberichten, mededelingen via het ANP en andere persbureau's, tijdschriften, folders, uitnodigingen, vakbladen, veel andere kranten, televisie, brochures, agenda's en zelfs post of telefoon van lezers of tipgevers, proefschriften, preprints, voordrachten.

Komt een journalist dan nooit in een bibliotheek? Ik moet u teleurstellen maar, neen, de meeste journalisten komen nooit in een bibliotheek en dat is niet alleen zo omdat ze nooit is uitgelegd wat daar allemaal te halen valt. De meeste journalisten raadplegen liever telefonisch een halve deskundige, dan dat ze proberen in een leeszaal helemaal wijzer te worden. En dat is geen luiheid, of in elk geval niet alleen luiheid. De gebelde des-

kelijkheid voor de gebruiker zal worden vergroot door aanbod via meerdere kanalen waaronder in gespecialiseerde producten. Speciale aandacht dient gegeven te worden aan grijze documenten die alleen in elektronische vorm (tijdelijk) beschikbaar zijn.

Gebruikers

Het maakt de gebruiker nauwelijks iets uit of informatie via witte of grijze publicaties wordt verkregen. Problemen bij de levering kunnen wel een beletsel zijn om grijze bronnen te gebruiken. Belangstelling voor grijze publicaties bestaat vooral bij onderzoekers die grensverleggend opereren. Het verdient aanbeveling dat bij de opleiding in het omgaan met informatie de volwaardige behandeling van grijze literatuur niet wordt vergeten.

Noten

- ¹ Farace, D.F. - Proceedings of the International Conference on Grey Literature. - Amsterdam : TransAtlantic, 1994 - .
- ² Wessels, R.H.A. - GL'93 : internationale samenwerking voor de beschikbaarheid van literatuur. - In: Open 25(1993), p. 357.
- ³ Chillag, J. - Grey literature. - In: Information sources in physics. - 3rd ed. / ed. by D.F. Shaw. - [S.l.] : Bowker-Saur, 1993.
- ⁴ Wood, D.N., Smith, A.W. - SIGLE: a model for international co-operation. - In: Interlending & Document Supply 21(1993)1, p. 18-22.
- ⁵ Het experiment met het inrichten van een Alfa-werkplek door de Koninklijke Bibliotheek werd niet gecontinueerd. Het bijhouden van de bronnen zou vier formatieplaatsen kosten. Een soortgelijk gegeven is afkomstig van Engineering Information in New York. Vier formatieplaatsen zijn hier nodig voor het up to date houden van 4.000 Internet-bronnen. Reden voor de BTUD om dit werk niet zelf te doen.

kundige kan immers meteen ook ingaan op de aanleiding voor het telefoontje, het nieuwsfeit. Van een encyclopedie hoefje dat niet te verwachten. Zowel bij hoor als wederhoor geeft die niet thuis.

De wetenschapsredacteurs van *de Volkskrant* houden op deelreinen hun vakliteratuur bij die in veel gevallen wel degelijk wit is. Uiteraard zijn dat gerenommeerde bladen als *Nature* en *Science*, het *New England Journal of Medicine*, maar ook tal van andere binnen- en buitenlandse tijdschriften en weekbladen. Allemaal keurige periodieken, door een redactie geleid en door een uitgever uitgegeven, voorzien van een index en veelal bewaakt door peer review. Maar wederom: voor de journalist is de gevonden informatie doorgaans aanleiding voor een bericht of verhaal. De verleiding is groot aan zulke officiële bronnen meer waarde te hechten dan aan al dat grijze spul op ons bureau. Beoordeling van kwaliteit heeft immers al op een gedegen wijze plaatsgevonden.

Dat vertrouwen is echter maar ten dele terecht. Niet zozeer omdat die kwaliteit of onafhankelijkheid niet zouden deugen, maar omdat het geen journalistiek is om de bladen samen te vatten voor de lezer. Dat is meer wetenschapsvoorlichting en dat is niet wat de *Volkskrant* met haar katern beoogt. We drukken ook geen perscommuniqués van de minister-president af of van het hoofdkantoor van Greenpeace. Op zijn minst willen we er een oppositieleider bij, of iemand van Shell.

Witte literatuur wordt dus net zo goed benaderd als bron van ideeën, meningen en vindingen die een journalistieke invulling behoeven. Ook in mijn vak zijn telefoon, fax en e-mail uiteindelijk belangrijker dan ons depot met jaargangen tijdschriften en

alles wat McMillan en de AAAS en al die anderen ons elke week toezenden.

Het belangrijkste verschil tussen wat u grijs noemt en wat u wit noemt is de verkrijgbaarheid ervan. Dat geldt ook voor een journalist. Precies een etage onder mijn bureau, bijvoorbeeld, bevindt zich een uitstekende afdeling documentatie, speciaal voor de redactie van *de Volkskrant*. Daar zijn de jaargangen van alle relevante witte bronnen zo uit de kast te trekken en zo niet, dan liggen ze in de kelder. Ik kan u verzekeren dat we zelfs daarvan zelden gebruikmaken als eenmaal de actualiteit verdwenen is.

De meeste proefschriften gaan na de promotiedatum, gelezen of niet gelezen, onverbiddelijk in de papiermand. Tal van rapporten en brochures die tijdens de productie nog belangrijk waren, gaan er achteraan. Wat je gehad hebt, is geen nieuws meer en dat hoeft dus niet in de krant. Slechts een enkeling houdt er een persoonlijk archief op na dat meer is dan een stapel nog af te handelen onduidelijks.

Ik zei u dat een journalist zelden in de bibliotheek komt. Dat geldt ook voor de manier waarop hij zijn grijze bronnen binnensleept. Gaat veeleer ad hoc, al bellend en mailend, via de fax en eventueel het Internet, en pas als het helemaal niet anders kan via de post. Zoals altijd in de journalistiek is er haast bij, is volledigheid niet het streven, maar is voldoende ook goed genoeg. Allemaal randvoorwaarden, kortom, waar een bibliothecaris of documentalist doorgaans van droomt, als hij zwaar getafeld heeft. Journalisten doen het liever zelf.

Tekst van een voordracht op het symposium over grijze literatuur NLGL'96 op 13 september 1996.

Drs. M. van Calmthout is wetenschapsredacteur bij de *Volkskrant*.